

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЧИН- НОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Збірник наукових статей
Випуск XX

м. Івано-Франківськ, 2008

АНТРОПОГЕННИЙ ФАКТОР НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 349.6

Характеристика «антропогенний» широко використовується вітчизняним законодавцем для визначення впливу (переважно негативного) людської діяльності на довкілля. Земельний кодекс використовує поняття «несприятливі антропогенні впливи», «антропогенне навантаження на ґрунти» [1]; Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» веде мову про «антропогенну зміненість територій» [2]; Закон «Про природно-заповідний фонд України» визначає поняття «зони антропогенних ландшафтів», «запобігання змінам природних комплексів заповідника внаслідок антропогенного впливу» [3]. Прикладами інших актів, що оперують цим поняттям є Водний кодекс України від 06.06.1995р.; Закони України «Про екологічну експертизу» від 09.02.1995р., «Про охорону земель» від 19.06.2003р., «Про Генеральну схему планування території України» від 07.02.2002р. та багато інших. Ще ширше термін «антропогенний» використовується у міжнародному праві, зокрема у актах Організації Об'єднаних Націй, зокрема, Рамковій конвенції ООН про зміну клімату від 09.05.1992р., Стокгольмській конвенції про стійкі органічні забруднювачі від 22.05.2001р, Протоколі про реєстри викидів і перенесення забруднювачів ООН від 21.05.2003р.

Незважаючи на широке використання терміну «антропогенний», визначення його суті і змісту відсутнє як на нормативному, так і на догма-

тичному рівні. А згідно законів логіки, неможливо мати належного розуміння загального поняття - навколишнє природне середовище (далі – НПС), без чіткого усвідомлення змісту кожної його складової. У свою чергу, розмитість і невизначеність понять і термінів, різні їх трактування призводять до виникнення проблем у правозастосовчій практиці.

У даному випадку, оскільки об'єкт екологічного права визначають через поняття НПС, а останнє, зокрема, через антропогенну складову, існує фундаментальна проблема – визначення меж дії галузі екологічного права. Саме тому дослідження вказаної теми є актуальним, вчасним і доцільним на сьогоднішній день.

Мета дослідження - визначити антропогенну складову НПС та з'ясувати, якими характеристиками має бути наділений створений або змінений людиною об'єкт для того, щоб вважатися частиною НПС і підпадати під регулювання екологічним правом.

Автором не було знайдено жодного спеціального дослідження, присвяченого даній тематиці. Побічно, в контексті визначення НПС, про антропогенні об'єкти згадують Г.В. Анісімова, Н.Р. Кобецька, В.К. Попов, Ю.С. Шемшученко. Багато екологів і правознавців, що досліджують НПС, стверджують про присутність у його складі об'єктів, явищ, процесів, що спричинені людською діяльністю, хоча безпосередньо термін «антропогенний» не використовують. Ширше досліджують антропогенну складову НПС російські науковці. М.М. Брінчук наголошує на її невизначеності та відсутності критеріїв для віднесення конкретних об'єктів до природно-антропогенних. О.С. Колбасов застерігає від включення до об'єктів екологічного права матеріальних атрибутів суспільства.

Ю.С. Шемшученко визначає об'єкт екологічного права як сукупність природних та природно-антропогенних цінностей, з приводу яких складаються відповідні правовідносини [4, с.13].

Ст.5 Закону «Про охорону НПС» визначає його як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів [2]. Аналізуючи дане визначення Ю.С. Шемшученко приходиться до висновку, що це середовище є складною екосистемою, якій властиві не тільки суто природні, а й природно-антропогенні закономірності [4, с.13]. Аналогічної позиції притримуються Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В., які визначають НПС як сукупність природних і природно-антропогенних умов [5, с.13].

Деякі дослідники побічно ведуть мову про антропогенний фактор НПС. В.К. Попов та Г.В. Анісімова зазначають, що об'єктами екологічного права є природні блага, які існують без участі людини, або з певною її участю (штучне відтворення природних об'єктів) [6, с.13].

Кобецька Н.Р. визначає НПС як сукупність всіх природних умов, в тому числі перетворених, змінених у процесі виробництва, господарської діяльності людини, в яких відбувається життєдіяльність людини. При цьому автор погоджується із думкою Колбасова О.С., який позначає поняттям НПС проміжний стан природи перед перетворення її у навколишнє середовище (далі -НС) [7, с.26-27], [8 с.17-19].

З даної тези випливає наступне наповнення понять компонентами: природа – сукупність природних факторів; НПС – сукупність природних і природно – антропогенних (соціальних) факторів; НС (довкілля) - сукупність природних, природно – антропогенних (соціальних) та суто антропогенних факторів.

Таке твердження відображене у статті 1 Федерального закону Російської Федерації «Про охорону НС», яка визначає останнє як сукупність компонентів природного середовища, природних та природно-антропогенних об'єктів, а також антропогенних об'єктів, а природне середовище (природу) – сукупністю компонентів природного середовища, природних та природно-антропогенних об'єктів.

Природний об'єкт визначається як природна екологічна система, природний ландшафт та елементи, що їх складають, які зберегли свої природні властивості; природно-антропогенний об'єкт - природний об'єкт, що був змінений у результаті господарської чи іншої діяльності, та (або) об'єкт, який був створений людиною, наділений властивостями природного об'єкта і такий, що має рекреаційне або природне значення; антропогенний об'єкт - об'єкт, створений людиною для забезпечення її соціальних потреб і такий, що не наділений властивостями природного об'єкта [9].

Проте у такого розширеного тлумачення є і опоненти. Брінчук М.М. зазначає: коли ж законодавець визначив навколишнє середовище як правову категорію, що включає поряд із природними компонентами антропогенні явища, виникли питання про обґрунтованість такої позиції, а головне - у наявності відповідних механізмів їх охорони. Крім того законодавець не називає ті антропогенні об'єкти, які потребують правової охорони нормами екологічного права, що створює додаткові незручності [10, с.57-58].

На нашу думку, Брінчук М.М. критикує норму російського закону не стільки за введення антропогенної складової у зміст НС, скільки за неточності окреслення меж такого антропогенного фактора, який розширює дію екологічного права та розвиває коло суспільних відносин, які мають ним регулюватись.

Принципово іншу позицію зайняв О.С.Колбасов. Останній використовує поняття НПС і НС як рівнозначні. Він стверджує, що окремі нау-

ковці занадто розширюють поняття НС, відносячи до нього не лише природні об'єкти, але й матеріальні атрибути суспільства. Таке тлумачення дається внаслідок того, що неточно визначається суб'єкт середовища: береться до уваги те середовище, яке оточує кожну окрему людину, а не суспільство в цілому. І у цьому випадку елементами НС визнаються не лише природні об'єкти, а й всі люди і соціальні речі [8, с.98].

Вбачається, що введення антропогенного фактора у перелік складових НС негативно сприймається О.С.Колбасовим у зв'язку із ототожненням ним двох різних понять - НПС і НС. У межах його позиції антропогенний фактор, будучи частиною НС стає, відповідно, і частиною НПС.

Найбільш сміливу позицію із досліджуваного питання зайняла російський науковець Єфімова Є.І., яка зазначає наступне: «Не виключено, що у найближчому майбутньому поняття «НПС» наповниться новим змістом. До числа складових поняття «НПС» приєднається третій елемент – антропогенний... Антропогенний фактор являє собою підтримку штучними методами за допомогою технічних засобів, створених людиною, якості «НПС», необхідної для збереження і розвитку біологічного життя на Землі.

Природа і НС, які разом утворюють НПС, не можуть самостійно, без участі антропогенного фактора, підтримувати необхідну для забезпечення біологічного життя якість НПС... Під «НПС» буде розумітися єдина природно-модифікована екосистема, яка існує за підтримки антропогенного фактора. У далекому майбутньому – раніше природна єдина модифікована екосистема, що забезпечує якість біологічного життя за допомогою засобів антропогенного фактора» [11, с.5].

Таке узагальнене теоретичне положення уже знаходить своє підтвердження і в інших нормах. О.Л.Дубовик у складі нових об'єктів еколого-правового регулювання називає біологічні ресурси, генетичні ресурси, екологічну безпеку, екологічний правопорядок, біобезпеку генно-інженерно-модифіковані організми, екологічні послуги [12, с.129-131].

Необхідність зміни об'єктного складу екологічних відносин у бік кількісного і якісного розширення обґрунтовується Кобецькою Н.Р. Аналізуючи приписи Закону «Про тваринний світ», який відносить до об'єктів тваринного світу тварин, які утримуються в неволі, та приписи проекту Закону «Про державну систему безпеки при створенні, випробуванні і практичному використанні генетично модифікованих організмів», автор приходиться до висновку, що об'єкти, передбачені даними актами явно не відповідають ознаці природного походження [13, с.148].

При цьому антропогенний фактор може бути як позитивним, так і негативним. Більшість науковців звертає увагу саме на негативний вплив

антропогенного фактора – деградацію земель, значне збільшення рівня хімічних і радіоактивних викидів, загальне засмічення природи. Законодавець також сприймає антропогенний фактор у негативному значенні. Прикладом може слугувати визначення заповідної зони як зони, що включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу [3].

Проте існує і інша думка. Дмитренко І.А. стверджує: «Людина не тільки споживач, а й творець... нею багато зроблено щодо вітворення природних ресурсів та поліпшення стану природи» [14, с.5].

Свідомий вплив на об'єкти НПС чиниться людиною при створенні нових, раніше не існуючих у природі організмів шляхом проведення селекції чи генетичної модифікації. Так, Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» визначає сорт рослин як окрему групу рослин (клон, лінію, гібрид першого покоління, популяцію) яка може бути визначена ступенем прояву ознак, що є результатом діяльності даного генотипу або комбінації генотипів [15].

Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» визначає генетично модифікований організм - живий змінений організм (ГМО) – як будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються в природних умовах [16].

Дещо інше визначення містить Модельний закон СНГ «Про безпеку діяльності, пов'язаної з генетично модифікованими організмами», який визначає генетично модифікований організм як будь-який організм, за виключенням людського, генетичний матеріал якого був змінений іншим, ніж схрещування та (або) природна рекомбінація, шляхом [17].

Нові сорти рослин і породи тварин, генетично-модифіковані організми людина вносить у НПС, де вони існують і розвиваються за законами природи. За таких обставин їх неминуче слід визнавати його частиною, відносити до об'єктів екологічного права і поширювати на них екологічно-правове регулювання.

Вищевказане дозволяє стверджувати, що антропогенний фактор на даний час є невід'ємною складовою НПС. Суто антропогенні речі і явища, що не містять природної складової можуть бути визнані лише об'єктом НС (довкілля).

Об'єктами НПС є ті об'єкти, які поєднують природні властивості і антропогенний фактор:

утворилися природно, в подальшому зазнали людського впливу і продовжують бути частиною екосистеми, тобто не вилючені з НПС (степ, перетворений у випас для худоби, річка, на якій встановлений водозабір);

утворилися за допомогою людини, але розвиваються і функціонують за законами природи (висаджений штучно лісовий масив, утворена штучно водойма, генетично-модифікований організм).

Для вирішення проблем правозастосування необхідне глибоке наукове дослідження природно-антропогенних об'єктів екологічного права. Оскільки їх різноманітність та постійна поява нових таких об'єктів не дозволяє піти шляхом простого переліку, необхідно визначити систему ознак і характеристик, що дозволять віднести конкретне явище, предмет, процес до складу природно-антропогенних об'єктів екологічного права і, відповідно, відрізнити їх від суто антропогенних, що не є об'єктами екологічного права. Такі ознаки мають бути визначені спочатку екологічно-правовою наукою, а потім законодавством.

1. Земельний кодекс України від 25. 10. 2001 р. : за станом на 11. 02. 2010 р. // www.rada.kiev.ua.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25. 06. 1991 р. : за станом на 19. 03. 2009 р. // www.rada.kiev.ua.
3. Закон «Про природно-заповідний фонд України» від 16. 06. 1992 р. : за станом на 16. 06. 1992 р. // www.rada.kiev.ua.
4. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / [Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко, В. П. Нагребельний та ін.]; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. - К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. - 848 с.
5. Комарницький В. М. Екологічне право : навчальний посібник / Комарницький В. М. - [3-є вид.]. - К. : Центр навчальної літератури, 2006. - 224 с.
6. Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін.]; за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. - Х. : Право, 2006. - 382 с.
7. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навчальний посібник / Н. Р. Кобецька - К. : Юрінком Інтер, 2007. - 352 с.
8. Колбасов О. С. Экология: политика-право / О. С. Колбасов. - М. : Наука. - 1976 г. - 236 с.
9. Федеральний закон Російської Федерації «Про охорону навколишнього середовища» прийнятий Державною Думою 20. 12. 2001р., схвалений Радою Федерації 26. 12. 2001 р. // Правова пошукова система «Консультант Плюс» станом на 01. 03. 2010р.
10. Брінчук М. М. Экологическое право: учебник / М. М. Брінчук. - [2-е изд.]. - перераб. и доп. - М. : Юристь, 2003. - 670 с.
11. Ефимова Е. И. Развитие эколого-правовой терминологии в эколого-правовых исследованиях (начало) / Е. И. Ефимова // Экологическое право. - 2003. - №3. - С. 2-5.
12. Дубовик О. Л. Экологическое право : учеб. / О. Л. Дубовик - М. : ТК Вел-

би,

13. Кобецька Н. Р. Об'єкти екологічного права та їх зміст у сучасних умовах / Н. Р. Кобецька // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. - 2006. - Випуск XVI. - С. 144-150.
14. Дмитренко І. А. Екологічне право України : підручник / І. А. Дмитренко. - [2-е вид.], переробл. і допов.- К. : Юрінком Інтер. - 2001. – 352 с.
15. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21. 04. 1993 р. : за станом на 02. 11. 2006 р. // www.rada.kiev.ua.
16. Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31. 05. 2007 р. : за станом на 19. 01. 2010 р. // www.rada.kiev.ua.
17. Модельный закон о безопасности деятельности, связанной с генетически модифицированными организмами. Принят на двадцать седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление N 27-9 от 16.11.2006 г.)

Комбарова Ю.В.

АНТРОПОГЕННИЙ ФАКТОР НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття присвячена дослідженню проблем визначення поняття навколишнього природного середовища та його антропогенної складової. Висвітлюється необхідність розширення об'єктного складу навколишнього природного середовища за рахунок нових об'єктів, зокрема, генетично модифікованих.

Ключові слова: об'єкти екологічного права, антропогенний фактор, ознаки змінених людиною об'єктів навколишнього природного середовища.

Комбарова Ю.В.

АНТРОПОГЕННИЙ ФАКТОР ОКРУЖАЮЩЕЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ

Статья посвящена изучению проблем определения понятия окружающей природной среды и её антропогенной составляющей. Освещается необходимость расширения объектов окружающей природной среды за счёт новых объектов, в том числе генетически модифицированных.

Ключевые слова: объекты экологического права, антропогенный фактор, признаки изменённых человеком объектов окружающей природной среды.

Kombarova Y.V.

ANTHROPOGENIC FACTOR OF THE NATURAL ENVIRONMENT

The article is devoted to the development of problems of determination of natural environment and its anthropogenic part. Composition of ecological objects changed considerably because of the development of humanity and introduction of the newest technologies. The new untraditional object of ecological law is genetic modified products.

Keywords: objects of ecological law, anthropogenic factor, indication of objects of ecological law changed by humanity.